

Ευαγγελία

ΕΛΛΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ευαγγελία

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟ

συνήθειες, εορτές, εκδηλώσεις
ο χορός - χοροί, το πένθος, δείγματα
του βίου καί του τόπου μας, ειρηνικά

Κι ένα νησί ολόκληρο φωνές, κουβέντες
πονηριές, παλλικαριές, οι αέρηδες, η ερημιά
ο πρώτος κι ο τελευταίος του ήλιος

Ευαγγελία

ΑΘΗΝΑ
1 9 8 3

ΕΛΛΗΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟ

συνήθειες, εορτές, εκδηλώσεις
ο χορός - χοροί, το πένθος, δείγματα
του βίου καί του τόπου μας, ειρηνικά

Κι ένα νησί ολόκληρο: φωνές, κουβέντες
πονηριές, παλλικαριές, οι αέρηδες, η ερημιά
ο πρώτος κι ο τελευταίος του ήλιος

ΑΘΗΝΑ

1 9 8 3

Ο Χορός—χοροί

Εξ αρχής να δεχτούμε πως ο χορός είναι χτήμα κοινό στη ζωή του ελληνικού λαού. τ έ χ ν η, αναγνωρισμένη με κανόνες άγραφους που ορίζουνε και διατηρούνε τη σημασία της σαν τέχνη και σωστή εκτέλεση.

Βήματα και κουνήματα μετρημένα, διδαγμένα για επιδείξεις, για σχολικές εορτές, μουσική χωρισμένη σε διαστήματα, συγκρίσεις με αρχαία πρότυπα, τοιχογραφίες ενδυμασίες κ.λ. είναι υλικό για μελέτες μα δεν βοηθούν πιστεύω κανέναν μέτριο να γίνει καλός χορευτής.

Μερικές παρατηρήσεις εδώ πιστεύω επιβεβαιώνουν την αρχική κρίση αυτή. Η α φ ο ρ μ ή για χορό: γάμοι, πανηγύρια δημιουργεί επιβάλλει κλίμα τ ε λ ε τ ή ς . Μα και σε γλέντια της στιγμής, μ' ένα κέρασμα και κάλεσμα όποιος σηκωθεί να χορέψει νέος, μεσήλικας, γέρος, γυναίκα ή κοπέλλα μα κι ο μεθυσμένος παίρνει κάποιο ύ φ ο ς , δείχνει πως παίρνει πάνω του ε υ θ ύ ν η .

Δεν είναι θ έ α μ α ο χορός χωριστά χορευτές χωριστά θεατές, συμμετέχουν όλοι σ' ένα επίπεδο, μεταλλάζουν θέση, προσοχή διπλή, έπαινοι όχι πολλοί, σαρκασμός θαυμασμός με οικονομία, τα κριτήρια τ ε χ ν ι κ ά , σχεδόν απρόσωπα.

Άλλο αποφασιστικό του χορού εδώ κάποιο μ έ τ ρ ο , δεχτό α ρ γ ο και πριν και μετά τους γ ο ρ γ ο ύ ς = χαλάρωση.

Κι ο διονυσιασμός στην ώρα του, κάτι κατορθώματα: όπως γίνεται το κορμί καμάρα, το κεφάλι ανάσκελο φτάνει πίσω ακουμπά στη γης, το έξαλλο πήδημα κ.α. δημιουργούν εντύπωση της στιγμής όχι σταθερή φήμη. Κι ο ίδιος αμέσως ξαναβρίσκει τη θέση του και την κανονική αναπνοή του μέσα στον κύκλο, το πρόσωπο του ανέκφραστο, μειδιάματα, υποκλίσεις ποτέ.

Ολοκληρώθηκε η σημασία του χορού όταν οι 200 κομμουνιστές επιλεγμένοι για εκτέλεση στο Χαϊδάρι Πρωτομαγιά '44 μεταφέρθηκαν στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής, ανοίξανε χορό αντίκρου στα μυδραλιοβόλα, πρώτος ο Σουκατζίδης που αρνήθηκε να εξαιρεθεί ως δραγουμάνος, πέφτανε ομαδικά στην τάφρο κορμιά, κάθε γυροβολιά και ομοβροντία.

Οι κανόνες της τέχνης του χορού όπως διατηρήθηκαν και το αναγνωρισμένο εκεί που αναγνωρίζεται υψηλό επίπεδο της, δε σηκώνουν α ν α ν έ ω σ η .

Ποιός διανοήθηκε ν' ανανεώσει Μπαχ, να τον αλαφρώσει με λίγο Χατζιδάκι;

Ας λείψει χωρίς να γελοιογραφηθεί κι ο χορός κι η σημασία του.

Ακόμη και ρυθμοί, όργανα κοντινών συγγενικών λαών δεν αφομοιώνονται φυσιολογικά, κάτι νταούλια θηρία και ρυθμοί έντονοι των Γιουγκοσλάβων, των Αλβανών άσε τα πιάνο οι φυσαρμόνικες τα ηλεκτρονικά και άλλα καψόνια.

Και το μέτρο που λέμε διατηρείται και σε απλούς, «όλοι ένα πόδι», συνηθισμένους χορούς, καλαματιανό, «στα τρία», κι αν ο χορευτής κοπέλλα, παλλικάρι σηκώσει π.χ. το δεξί πόδι πεταχτά και το σταυρώνει πιο πάνω απ' το αριστερό γόνατο, όποιος κουνά κεφάλι και λαιμό χορεύοντας είναι ατζαμής και φαίνεται.

Τέλος οι νεοέλληνες στο χορό διατηρούνε σεβασμό της αναγνωρισμένης τελετουργικής τέχνης, το είπαμε και συναμμεταξύ τους στο χορό, σπάνιο καλό, δεχτός και συναμεταξύ τους ποιος είναι πρώτος, δεύτερος = κριτήρια τέχνης.

Εξάλλου δεν έλειψε ακόμη ολότελα η τέχνη του χορού κι η επίδοση των νεοελλήνων.

Ἦρθε νέα πνοή, γνήσια με τους πρόσφυγες μετά το '22 φέρανε δικούς τους μα γνώριμους και σε μας χορούς, προσόμοια και ώριμη τελετουργική αίσθηση και αγωγή στα μέρη τους, τέχνη δηλαδή.

Πρώτη φορά στο μεσοπόλεμο φάνηκαν και χοροί καθαυτοί ανατολίτικοι σε κέντρα της Θεσσαλονίκης, σε συνοικισμούς.

Ξακούστηκε με θαυμασμό ή περιφρόνηση το τσεφτετέλι ένας-ένας ή αντικρυστά 2—3 μαζί που το χορεύουν, τρέμουν σύσσωμοι, τρέμουν και τ' αυτιά τους αντακαφέρνουν κάθε μετακίνηση τους γίνεται τρέμοντας σε παλκο-σένικο μα και πάνω σ' ένα τραπεζάκι του καφενείου «—κι' ένα σινί—δίσκος χάλκινος—φτάνει του καλού χορευτή», μας εξήγησε γέρος έμπειρος. Πάντα όμως το κεφάλι στητό, ακούνητο.

Και στο χορό της κοιλιάς, είτε αγόρι ο χορευτής είτε γυναίκα, καθώς η κοιλιά περιστρέφεται με ιδιαίτερο μηχανισμό θαρείς, πάλι το κεφάλι αλύγιστο μονοκόμματο με το λαιμό. Στρίβει το πρόσωπο ξαφνικά να τρώει χαστούκι, το ισιώνει αμέσως, μειδίαμα μόνιμο, μάτια, φρύδια, χείλια, νύχια με χοντρό φτιασίδι περασμένα — μια βάρκα καλομπογιαντισμένη, αραγμένη, μα τινάζεται, τρέμει και με τη φουσκοθαλασσιά, τέχνη διπλή.

Δεν αναφέρθηκαν εδώ οι Ποντιακοί Χοροί επειδή σύλλογοι, θίασοι, μουσικοί και χορευτές ως και παιδιά διατηρούν σωστά την Τέχνη έχουν αποφύγει «επιτυχίες» που είναι παραποιήσεις.

ΕΟΡΤΕΣ

Η ΚΑΘΑΡΗ ΔΕΥΤΕΡΑ είναι πανελλήνια εορτή, ο κόσμος ξεκινά σ' εξοχές σε κέντρα συνεχίζει με νηστίσιμους μεζέδες την Αποκριά λένε ότι το έθιμο έχει σχέση με τ' ανοιξιάτικα πανάρχαια παηγύρια, τις πομπές του Διονύσου, τις αισχρολογίες «εξ αμάξης». Σε μερικά μέρη, Σάμος, Θράκη ξεπερνούν οι άντρες τα όρια σε καφενεία και στους δρόμους, οι γυναίκες δε βγαίνουν.

Για την εκκλησία είναι η πρώτη μέρα της Μ. Σαρακοστής στον Εσπερινό ψέλνουν «της νηστείας το μέγα πέλαγος», μα προβλέπει το έθιμο.

Στα Μέγαρα οι γυναίκες χορεύουν την τράτα στις πλατείες, φορούν παλιές εξοχές φορεσιές και πιο καινούργιες παράταιρες.

Στη Σκύρο κατεβαίνουν αξημέρωτα χορευτές κουκουλομένοι με προβιές και με κουδούνια πάνω τους, λένε πως καποιανού τσομπάνη του ψοφήσανε με τη βαρυχειμωνιά τα πρόβατα, τα κατσίκια του, κρέμασε πάνω κουδούνια και τσοκάνια, πέρασε απ' το χωριό πριν φέξει κι έκανε πως λαλούσε τάχα το κοπάδι του, αυτουνού τον καϋμό κάνανε χορό.

Στη Νάουσα της Μακεδονίας οι «Μπούλες» είναι σπουδαίο θέμα, παλλικαριών χορός και κάπως θέατρο.

Παντού ωστόσο η έξοδος απ' τα σπίτια ολική, μοιάζει σα φυγή από διωγμό, από κατατρεμό—είναι όμως για διασκέδαση. Ξεκινούν οικογένειες, παρέες στα λεωφορεία ουρές διπλές και κατσαρές, όλο πειράγματα και γέλοια, φορτωμένοι άντρες, γυναίκες και παιδιά, άλλοι ξέρουνε που πάνε άλλοι συζητούνε μαλώνουνε, η νεολαία βρίσκει αφορμή ξεκόβει, τέλος σε κάποιο τραπεζάκι, σε 2 πήχεις γρασίδι ξετιλίζουνε τα ορεκτικά, τα σαλατικά, ταραμοσαλάτα, ελιές κάθε είδους, χαλβάδες, οι

πρόσφυγες σ' αυτά έρχονται πρώτοι καλοφαγάδες. Είναι κι η μέρα της λαγάνας, η μέρα για θαλασσινά, δεν προλαβαίνουν να κουβαλούνε αχινούς, μύδια οι πλανόδιοι. Μέρα τους κι αυτονών φτάνει να λιγοστέψει κι η αστυνομία, μήπως δεν αξίζει μια «Μέρα του πλανώδιου μικροπουλητή», τι δεν πουλούνε, δεν κουβαλούνε αυτοί φτάνουν τόσες ξενόφερτες κρυάδες «μέρα της καλής μου μητέρας, μέρα του αγαπητού μπαμπά».

Πολύς κόσμος περιδιαβάζει, στρώνεται και χάρω με κανένα ψεύτικο φέσι, καμιά χρυσή κορώνα στο κεφάλι τα πρόσωπα όμως σοβαρά. Μερικοί έρχονται από ξενύχτια παραπατώντας γυρεύουνε κι' άλλο κρασί. Στα ισώματα είναι στημένες κούνιες, αλογάκια και τα βουναλάκια γύρω—γύρω της Αθήνας μαυρίζουνε απ' τον κόσμο, από κει ταρατσες, αυλές μερμυγκιαστά προάστεια, τραπέζι στρωμένο στη μέση, κερνούνε και καλεσμένοι κι ακάλεστοι, τα όργανα λίγα, ότι κάνει το γραμμόφωνο, η κασέτα, μια βουή απ' τους ανατολικούς συνοικισμούς ως το Αστεροσκοπείο, απ' την Καστέλλα ως το Πέραμα ως την Κούλουρη παραθαλάσια και μεσόγεια γλέντια. Άδεια η Αθήνα, βουβή.

Τ' απόγεμα κυριεύει κούραση και παρεξήγηση, όμως νικά η ομαδική αίσθηση πως είναι τέτοια μέρα, διασκεδάζομε—δηλαδή διάθεση καλή και κούραση δεχτές—και το ποτήρι το κρασί κι ένα μύδι ανοιγμένο προσφέρεται κάπως επίσημα οι ευχαριστίες και τα παινέματα σχεδόν θεατρικές διασκεδάση—επαληθεύση.

Κι ο καυγός έχει θέση, του κρασιού μόνο μη βγει κανείς νταής στη μέση.

Την Καθαρή Δευτέρα — Κούλουμα τη λένε οι Αθηναίοι τα διάφορα επαγγέλματα έχουν ορισμένες δικές τους θέσεις: στις Στύλες του Ολυμπίου Διός κυριαρχούνε γαλατάδες γιαουρτάδες άρα κι οι χοροί της πατρίδας τους, τα όργανα. Απέναντι απ' το

θέατρο του Ηρώδου κουλουράδες, φουρναρέοι, χορεφταράδες
Ηπειρώτες της πιο αργής τέχνης. Φέρνουνε και μικρά παιδιά
τους κάπως να νοιώθουνε, όπως τα πουλιά στον καιρό τους
γυμνάζουνε τα μικρά στο πέταμα, τους δίνουν σειρά μπροστά,
παραγγέλνουνε στα όργανα τι να τους παίξουνε.

Φιλοπάππου, Αστεροσκοπείο οι παρέες νησιώτικες οι κοπέ-
λες έχουνε θάρρος, πάνουνται στο χορό με τα παλικάρια
χορεύουνε μπάλους, καρσιλαμάδες, οι σκοποί πιο πεταχτοί.

Τα καθεαυτού δικά μας όργανα κλαρίνα, σαντούρια, ντέφια
λιγοστεύουν έχει πέραση ακόμα το ούτι, το μπουζούκι. Κι
ανάμεσα πλάκα και Παρίσι βγάλανε το χασάπικο μισό και τον
λεν «συρτάκι». Χορεύεται πολύ τεχνικά στα νησιά.

Η νεολαία ξέρει βέβαια κι όλα τα ξένα δεν τους ξεφεύγει
τίποτα κουνηστό ή πηδηχτό —αμερικάνικο.

ΠΕΝΘΟΣ

Κηδεία του Γιάννη Σ. εποχή διωγμού.

Όσοι πατριώτες βρεθήκανε Αθήνα—Πειραιά το μάθανε τρέξανε, οι σκόρπιοι, εκτοπισμένοι απ' τα χωριά τώρα που συναχθήκανε αγκαλιάζονται, αναστενάζουνε.

Μέσα στην εκκλησία ήρθε και στάθηκε στα πόδια του νεκρού ένα παλλικάρι, κάθε τόσο ακουμπά, στον ώμο του διπλανού του να στηλωθεί, λιγοψυχά, ο Γιάννης ήτανε καπετάνιος του, έτσι που τον αντικρύζει ο νους του θόλωσε. Είνει και λίγες γυναίκες δίπλα στο φέρετρο, αυτές κλαίνε άνετα.

Αξαφνα φάνηκε στην πόρτα της μισοάδειας εκκλησίας, «ήρθε ο Αγγελής» ο αδελφός του νεκρού «πρόλαβες» «πρόλαβε» μουρμουρίζουνε όλοι, μοιάζει του μακαρίτη, ηλιοκαμένος, ψιλοκόκκαλος «τον έφερε η μηχανότρατα». Τώρα πάει ολοΐσια, στέκεται δίπλα στο φέρετρο, ακούνητος, δίνει το παρών. Αμα φώναξε ο παπάς «δεύτε τελευταίον ασπασμό» τότε σκύβει φιλά το νεκρό μια φορά κι' άλλη μια, στο κούτελο και στα χέρια, του φέρανε μια καρέκλα, κάθισε ως πιο κοντινός συγγενής, περνούνε τον χαιρετούνε, αυτός αδάκρυτος αμίλητος περάσανε μπροστά του όλοι, ο θρήνος των γυναικών σιγανός, πρεπούμενος, τον συνοδέψαμε ξέσκεπο σε φτωχικό μνήμα, τον θάψαμε.

Μνημόσυνο του Γιώργη... Ν. Μάκρη.

Στις 40 μέρες που γίνεται το Μνημόσυμο πάει το χωριό, πρόθυμος κόσμος και στη λύπη. Από βραδύς αρχίζει και το μοιρολόι, το Σάββατο με το πέσιμο του ήλιου που στέλνουνε το κόλλυβο, πλησιάζεις κι ακούγεται η λυπημένη μελισσοβοή. Το μισό ντουβάρι του σπιτιού από λουλακί το 'χουνε βάψει μαύρο. Στην πόρτα είναι σχεδιασμένος με κάρβουνο ένας μαύρος σταυρός. Απόξω οι άντρες τριγουρίζουνε σαν άχρηστοι ξεχασμένοι, ο γυιος του πεθαμένου σε σκαμνί ασάλεφτος. Βαραίνει ο άντρας στη θλίψη, το κλάμα είναι χάρη των γυναικών.

Οι πόρτες ορθάνοιχτες, μπαινεις δε χαιρετάς, είναι ανοιχτό για όλο τον κόσμο το θλιμένο σπίτι, έχουν φέρει καθίσματα περίσσια κι οι γειτόνοι. Όλα τα νοικοκυριά συγυρισμένα, μπακίρια, γιαλικά, τα κάδρα σκεπασμένα με μαύρο χαρτί. Στην καλή κάμαρα στο τραπέζι μες στη μέση ο καταστολισμένος δίσκος με τα κόλλυβα και δυο αναμένες λαμπάδες. Του νεκρού η φωτογραφία όρθια στημένη σ' ένα γιαλένιο κουμάρι με νερό.

Η χήρα κάθεται σ' ένα καναπεδάκι χαμηλό έχει βγαλμένα τα παπούτσια, φορά διπλό μαντήλι μαύρο στο κεφάλι έτοιμη όπως για καμιά βαριά δουλειά.

Από εδώ κι από κει την παραστέκουνε δύο αδελφές της, οι κόρες του νεκρού νέες κοπέλες, κλαίνε όξω απ' τον κύκλο. Οι καθεαυτού μοιρολογήτρες έρχονται πέρνουνε θέση με το μαντήλι στο χέρι. Μερικές μπαινουνε κυττάζουνε τη φωτογραφία λένε χαιρετισμό λυπητερό, σταματούνε προσφωνούνε το νεκρό: «Ε Γιώργη, Γιώργη», του μιλούνε με πείσμα, σάματι περιμένουμε απάντηση, επιμένουνε. Άλλες σέρνουνε μια φωνή αβάσταχτη. Άλλες θυμούνται μπαινοντας κάτι μικροπράματα που συδουλίζουνε τη λύπη. «Έχ που δε φόρεσες το πλεχτό που σου πλεξα». Η χήρα κι αυτή καμιά φορά τους αποκρίνεται σαν

αγριεμένη «Ε θεία τόλεγες και συ ε καλέ γειτόνισσα...». Ύστερα πέρνουνε σειρά το μοιρολόϊ, όπως παίρνεις σειρά σε τραπέζι, σε κέρασμα, χωρίς βιασύνη, με απόφαση. Η καθεμιά που καθίζει θα πει και για τον δικό της άνθρωπο να 'ναι αχώριστοι στον άλλον κόσμο, αρχίζοντας με τον τωρινό.

Δεν ξέρω άλλη περίπτωση όπου να γίνεται του ενός ανθρώπου, του ενός σπιτιού η αφορμή να συντρέχουν όλοι να γίνεται ο ξένος δικός. Και να 'ναι τα λόγια και τα καμώματα τόσο ταιριασμένα, με την τάξη τους ώστε κι η παράφορη λύπη να βαστά τη λειτουργική σειρά. Και με ποιητικά λόγια συναρμολογημένα, κατάλληλα. Γι' αυτό οι καλές μοιρολογήτρες κρατούνε μέτρο, δεν παραφωνάζουνε αδιάκοπα τα λόγια ν' ακούγονται. Οι έμπειρες γριές είναι οδηγήτρες, οι νέες τα χάνουνε.

Και το κλάμα πάει με το τράβημα του μαντηλιού. Κρέμονται οι δυο άκρες του μπροστά, τυλίγουνε δυο δάχτυλα του κάθε χεριού και τραβιούνται κουνώντας το κεφάλι από δω κι από κει. Κάποτε τραβούνε τα πλεγμένα τους μαλλιά. χτυπιούνται και στα γόνατα, με τα χτυπήματα δυναμώνουν το κλάμα, πότε με τόνα χέρι, πότε με τ' άλλο ή και με τα δυο χέρια μαζί, κουνιούνται μπρος—πίσω. Τα κρέατα μελανιάζουνε, η μέση πιάνεται.

Μα η κούραση δεχτή. Όπως και του γλεντιού, καμιά δεν τραβιέται με την πρώτη κούραση, πολλές πάνε, τρώνε και ξαναγυρίζουνε, η αντοχή έχει καμάρι, «...ως το πρωί κλάψανε» Κι άμα πάει να πέσει καμιά φωνή κι άμα τρέμουνε κάτι ψιλές—ψιλές άβγαλτες φωνές προλαβαίνουνε άλλες δυνατές και τις στηρίζουνε, όπως στηρίζεις κανένα φορτίο πολύτιμο που πάει να πέσει, δεν είδα τόση αλληλεγγύη, το ξαναλέω τόσες γυναίκες ένα στόμα, με το αχ της μιανής ξέρουνε ποιό λυπημένο τραγούδι θα πάρουνε. Αλλάζουνε και σκοπό χωρίς προειδοποίηση δεν τα χάνει καμιά.

Στα μοιρολόγια όπως και σ' άλλες τέχνες που έχουνε κανόνες γνώριμους υπάρχουνε περιθώρια για παραλλαγές και ποικιλίες στο ύφος. Ανάλογα με το στίχο, ανάλογα με τη διάθεση της μοιρολογήτρας είναι μάλιστα επαγγελματική, γνωρισμένη βαστά ποτε τρυφερό, ποτε απαρηγόρητο, ποτε ηρωϊκό, ποτε υποταγμένο μοιρολατρικό.

«Κρίμας τα λουλουδάκια μου και τα βασιλικά μου που τα κρυφοκαμάρωνα δεν ήτανε δικά μου»

«Γίνου μας Γιώργη σύννεφο και συ Αντώνη μπόρα με τα δικά μας δάκρυα πνίγομε όλη τη χώρα»

Με το μνημόσυνο ενός νεκρού τα μοιρολόγια πιάνουνε κι άλλους συγγενείς ή φίλους με παραινέσεις για υποδοχή του σημερινού νεκρού, με την αντίληψη του κάτω κόσμου και καταστάσεις παρόμοιες με τον πάνω.

Αντώνης και Βασίλης μας το Γιώργη 'χουν στη μέση ακόμα εν ιξέρουσι ποιος θε να τον κερδέση.

Ο Σάββας και ο Γιώργος μου μαζί τρώνουν και πίνουν τ' άραχλα ρούχα τους αλλοί στην ίδια σκάφη πλύνουν.

Ακόμη και ποιήματα σε λυπητερή μελωδία λένε για μοιρολόγια:

Το κορμί μου κάνω βάρκα και τα χέρια μου κουπιά
το μαντήλι μου πανάκι να βρεθούμε μια βραδιά.

'Οποιος φοβάται τη φωτιά να μην έρτει κοντά μου
φωτιά 'ναι θα τον κάψουνε τ' αναστενάγματά μου

Πάρε γιατρέ τα γιατρικά και άμε στην δουλειά σου
τη γιατριά του Γιώργη μας δε γράφουν τα χαρτιά σου
Και κείνο που ρωτά:

Ακριβέ βασιλικέ μου τι νερό σε πότισα
κι' ημαράθης κι ηξεράθης ήρθα κι ε σε γνώρισα

Βρίσκονται και γυναίκες που δεν έχουνε φωνή, στέκουνε αμίλητες, ασάλαφτες ή ασαλεψιά, η αμίλησιά τους μαρμαρωμένη ούτε προσπαθούνε να πούνε τίποτα. Μια πάλι σα μισοπαράλυτη, στράβωνε το στόμα το μισοάνοιξε και είπε χωρίς τραγούδι σαν να μιλούσε καμιά ζωγραφιά αργά σιγά.:

Κομμένες οι ελπίδες μου σαν των δεντρών τα φύλλα όπου τα πήρε άνεμος και μένουνε τα ξύλα...», οι άλλες σωπάσανε, την ακούσανε όσες πήραν είδηση και πάλι συνεχίσανε.

Καμμιά φορά οι άντρες μαζεύουνται στην πόρτα, σε κανένα παράθυρο έχουν βαρεθεί, ακούγεται και κανένας λόγος τους κοφτός «..ε τόχετε στο νου εδώ να ξημερωθούμε..». Στα μέσα της νύχτας φεύγουνε μια—μια ή πολλές μαζί. Αυτού που έτυχα ήταν καμιά 30αριά.

Τα ξημερώματα πάλι αρχίζει το μοιρολόι ώσπου να «σηκώσουνε» το κόλλυβο, να το πάνε στην εκκλησιά, πριν τη λειτουργία. Βγαίνουνε απ' το σπίτι με το στολισμένο δίσκο στα χέρια, κλαίνε σα νάναι ζωντανός αποχωρισμός, σταματούνε περικαλετά να μη φύγει, λες το σιτάρι αυτό που βράσανε και στολίσανε. Περπατούνε ύστερα βασταχτεές η χήρα οι κοντινοί συγγενείς και γειτόνοι ο δίσκος στη μέση μπαίνουν στην εκκλησιά με αργό βήμα—τότε λαβαίνει τέλος και το μοιρολόι.

Στην απόλυση μοιράζεται το κόλλυβο σε δικούς και ξένους, πέρνουν το δρόμο αργά για το σπίτι, εκεί όλα έτοιμα δίσκοι και φλυτζάνια πανεράκια, παξιμαδάκια, ποτηράκια κονιάκ, τρώνε πίνουνε και συχωρούνε.

Αγάπη της ζωής ακατάλυτη όπου κι ο βουβός θάνατος είναι κι αυτός αφορμή, να πούνε ταιριασμένα τόσα τραγούδια.

ΕΝΑ ΝΗΣΙ

ΝΑΤΟΣ Ο ήλιος πήδησε καταμεσίς στο λιμάνι φέξανε και τρέμουνε τα νερά, καϊκια βάρκες σαλεύουνε με την αναλαμπή σα να τους λυθήκανε οι άγκυρες.

Ο δρόμος απ' το λιμάνι ανεβαίνει προς τη Χώρα με στροφές, με κάθε στροφή γεμίζουνε τα μάτια θάλασσα κοντινή και μακρινή, πέτρα και βραχουριά κάτι μαύρες κοτρώνες εξέχουνε πάνω στη γης σα θόλοι βουλιαγμένοι, άλλες αποτελειώνουνε τους λόφους σα γυαλιά φυτεμένα σε μαντρότοιχους. Ένας στρογγυλός μονοκόματος βράχος ξεχωρίζει προς στο πέλαγος της Ικαριάς φαίνεται περιφραγμένος για κάποια αιτία που ξεχάστηκε.

Η πέτρα λοιπόν είναι το κύριο υλικό του νησιού και το Μοναστήρι του Θεολόγου τη μαύρη πέτρα έκανε σάρκα του. Σ' άλλα ψηλώματα προς τον Αρτικοπό υπάρχουνε δύο χειροποίητα ομοιώματά του τέτοια σύνδεση στενή νησί και χτίσμα.

Κι η τέχνη της ξερολιθιάς φράζει, μοιράζει, το νησί, πέτρα προς πέτρα ταιριασμένη καθεμιά με την προηγούμενη και την κατοπινή με την από πάνω και την αποκάτω, πελεκημένη κι απελέκυτη περιλαβαίνει μέσα όποια βρεθεί ριζιμιά, βολικιά κοτρώνα, τραβά τον ανήφορο, τον κατήφορο κουβαλημένη με ζα ή σηκωτή αγκαλιά. Από πάνω την αποτελειώνουνε αστιβιές, ένα εμπόδιο στο δρασκέλισμα, πλακωμένες με πέτρες βαριές για τον αέρα τ' αγκάθι τούτο κάθε σταύρωση και μυτίτσα του ψιλοδουλεμένη. Χρήσιμο κι' αυτό. Κάθε τόση απόσταση αφήνουνε πέρασμα χαμηλό «αμπασιές» με πέτρες ασήκωτες και ξύλο άγριο στερεωμένες για να περνούνε κατσίκια και πρόβατα. Και κατοικίες—«καθοικιές» για τα ζώα μα και για τους ανθρώπους, στις εξοχές είναι χτισμένα έτσι ξεροτρόχαλο, μεγάλη μαστοριά

κι ευκολία. Βγάζει την πέτρα ο νοικοκύρης κοντά στον τόπο που θα χτίσει, όπως τα ζουζούνια.

Το Μοναστήρι έμεινε μοναδικό χτίσμα κατάκορφα περάσανε γενεές ώσπου μαστόροι και κολλήγοι λάβανε άδεια να κατοικήσουνε κοντά. Τώρα στα 1000 τόσα χρόνια τ' άσπρα σπίτια της χώρας το περιζώσανε σαν υπολογισμένα και σχεδιασμένα σε τετραγωνισμένο χαρτί, λάμπει από μακριά η ασπρίλα τους.

Στη Βόρεια πλευρά ο κύριος δρόμος της Χώρας έχει αρχοντικά σπίτια πολλά, δύο και τρεις σειρές ψηλά παράθυρα, φτάνει ως την πλατεία του Δημαρχείου, έξοχα σχεδιασμένη και πλακοστρωμένη από κεί απέραντη θέα, βλέπεις όλες τις ξεγυρισμένες ακρογιαλιές τ' αντικρυνά νησιά, Σάμο με το ψηλό βουνό της, οι Φούρνοι λεγόμενοι και Κορσειοί, Ικαρία σ' όλο το μάκρος της και πίσω απ' τη Σάμο ανατολικά η διπλή κορφή της Μυκάλης, Τουρκία. Από τη μέσα Νότια πλευρά ο δρόμος προφυλαγμένος απ' το βοριά, στρωμένος πελεκημένη πλάκα στη μέση ένα χαντάκι σκεπασμένο κίτρινη πέτρα για τα νερά της βροχής. Πλήθος στενά πλάγια δρομάκια καταλήγουνε εκεί, πλήθος σκαλιά, οι γέροι βογγούνε και ανεβαίνουν. Κι οι δρόμοι τούτοι όπως όλοι κάπου φτάνουνε, μόνο πως εδώ κλωθογυρίζουνε σαν κρυφοί λογισμοί, κάποιος βράχος τους κόβει τον κυκλώνουνε, κάποιος κατήφορος τους τραβά τον κατεβαίνουνε, ο ίσιος τόπος λίγος.

Πολλές ώρες μένουν άδειοι, τη νύχτα περιμένεις να σου μιλήσουνε οι τοίχοι. Τέτοια ησυχία κυριεύει τη μέρα κι όπου χαμηλώνει κανένα δώμα, όπου αφήνει άνοιγμα κανένα χάλασμα φανερώνεται κάποιο θέαμα σαν περιγραμμένο επίτηδες: ο προφήτης Ηλίας στο λόφο του ένα κύμα πετρωμένο, το τάδε αμπελάκι πράσινο καθένα και με τονομά του της χήρας, του Ξυλάγκουρου. Και πια η θάλασσα παντού, αλλού γιαλίζει ένα κομμάτι αλλού απέραντη.

ΝΑΤΟΣ ΠΑΛΙ ο ήλιος, πριν φανεί άναψε φωτιές στις πόρτες του, ο μισός ουρανός κοκκίνησε και πάλι άξαφνα σβύνει, παρουσιάζεται άκέραια η κόκκινη σφαίρα τραβά.

Οι δρόμοι πολλές ώρες—είπαμε είναι άδειοι. Με καμιά καμπάνα βγαίνουνε μια—μια ή πολλές μαζί μαντηλωμένες γριες ή κοπέλες συγυρισμένες, πες πως άρχισε κάποια παράσταση πρωί—πρωί περνούνε και άντρες πρώτοι, μουλάρια, γαϊδούρια, τα λαλούνε «ντε πρρρ-πρρ» «οξωξ» στη γλώσσα τους, άλλοι χωρίς ζώα φορτωμένοι τα εργαλεία της δουλειάς περπατούνε ζωηρά, καλημερίζουνε. Τις ώρες του σχολείου στον πηγαιμό και προπάντων στο γυρισμό οι δρόμοι γεμίζουνε διαολιές και παιδιακίσιες φωνές.

Κι ότι γίνεται στο δρόμο κι ότι θα γίνει γνωρισμένο από πριν «πέρασε ο Σταμάτης θα κοντεύει έξη, ο παραγιός του Χριστάκη βαστά δυο ντεντεκέδες θα φέρανε πετρέλαιο .. Και λίγες απορίες: «άραες κλωσσά η μαλλοπόδα η όρνιθα του Καλλιοπού έχει μέρες να φανεί...» ...«χτυπούσανε τα στρώματα ψες στου Λαθουρά, θα ξεμπαρκάρει ο γαμπρός ως καθώς φαίνεται...» την ίδια μέρα μαθαίνεται κι η εξήγηση.

Πότε πότε κόβει την ησυχία καμιά φωνή σαν ακονισμένη σπάθα που την τραβάς από το θηκάρι «καλωσόρισες»... τέτοια φωνή τόχει χρέος ν' ακουστεί καλά «εγώ εδώ ακούστε με χαιρετώ...» φώναξε το Αγγελινιώ σκουπίζοντας το κατώφλι της... «είδα το παραθυράκι ανοιχτό καλωσορίσατε» «καλώς σας ήβραμε» φωνάζει λοιπόν απ' τ' ανοιχτό παραθυράκι κι η Παναγιώτα — μου παράγγελε κι η Παρασκευούλα σου πολλά χαιρετίσματα...» «νάσαι και συ καλά που μου τα φέρνεις κι εκείνη που τά 'στειλε... α εσείς, εδώ ούλοι καλά;» «δόξα σοι ο Θεός καλά...» Ερώτηση απόκριση αντιλαλούνε σαν αποστηθισμένα σπουδαία μηνύματα φτάσανε και γίνονται δεχτά με

ζωηρή διάθεση λένε ακόμα μερικά της περιστασης οι 2 γειτόνισσες και μπαίνουνε στα σπίτια τους.

Έχει εξάλλου κάθε γυναίκα μα κι οι άντρες οι πιο παλαιοί κάποια σακκούλα κρεμασμένη λες στον ώμο και μέσα τα καλωσορίσματα, τα ξεπροβοδίσματα, τα συμπληρώματα, ευχές της κάθε περιστασης, διαλέγουνε και προσφέρουνε: Καλημέρα ή καλήν ημέρα, καλό βράδυ, καλό πρωί, καλή νύχτα, καλό ταξίδι, καλήν αντάμωση, καλό μήνα, του χρόνου με το καλό. Καλό καλοκαίρι. Καλό χειμώνα, καλή φωνή—δηλαδή καλές ειδήσεις, καλή αρχή, καλή λευτεριά—οι έγγυες—καλό δρόμο, καλή ψαριά, όμως αυτό δεν το πολυλένε γιατί άμα δεν πιάσει ο ψαράς βγαίνει τόνομα εκείνου που του ευχήθηκε πως είναι γρουσουζης—τέλος ένας λόγος καλός χωρίς έξοδα τόσο μπορούνε.

Καμμιά φορά παρουσιάζονται και τα έκτακτα... «ηγκρέμισε το Μαριγάκι, ήσπασε το πόδι της, «Χριστός κι απόστολος...» «ηφορούσε καινούργια γοβάκια...»

Τότε παίρνουνε πάνω τους οι γυναίκες την είδηση σα μηχανές έτοιμες για μετάδοση, τη συσκευάζουνε με περιέργεια ή συμπόνοια όση χρειάζεται ούτε πολύ βαθιά ούτε ξόπετση τώρα πια ο λόγος κι η τέχνη του προχωρούνε, το περιστατικό φτάνει παντού και γρήγορα, στα καφενεία, στα μαγαζιά. Εκεί το περιλαβαίνουνε αντρίκιες κουβέντες, σκληραίνει.. άντε πάλι έξοδα κακόμοιρε Παντελιό..» «γιαλιά μωρέ πια γίνανε τα κοκαλά τους πότε ήσπασε το καλάμι του το Ζαφειριώ του Κουρούνα» πριν βραδυάσει ωστόσο και το έκτακτο ξεθυμαίνει, αν το ξαναπεί καμιά της λένε «το ξέραμε».

Στο μεταξύ το Μαριγάκι τόχουνε ξαπλωμένο στον καλό καναπέ και βογγά. Τη ρωτούνε «πονάς; δε λέει ούτε ναι ούτε όχι.

Τα λόγια της διαλεγμένα ὥστε να μεγαλώσουν το κακό που τὴν ἤβρε. Στην Παναγία παραπονιέται «σε γλέντι πάαινα στον εσπερινό σου πάαινα...», παρακαλᾷ και τον κοντινό της ἅγιο και του θυμίζει «κάνε με γρήγορα καλὰ εσύ γειτονά μου ἂν Γιωργάκι μου γίνει και γιατρός μου πως θα σ' ἔχω γαλατσωμένον την εορτή σου».

Ἐρχεται κι ο αγροτικὸς γιατρός «δεν είναι και σοβαρό το κάταγμα» μα ποιος ακοῦει την ακρίβεια της Επιστήμης. Στην πόρτα είναι μαζεμένοι ἄντρες, καπνίζουνε ασταμάτητα, η φασαρία των γυναικῶν τους αχρήστεψε, περιμένουνε πότε θα τους ξαναχρειαστοῦνε ἤρθε φορεῖο, ακουμποῦνε το Μαριγάκι πάνω θα την ταξιδέψουνε σε νοσοκομείο, ἄμα τη σηκῶνουνε οι γυναίκες σέρνουνε φωνές, ἕνας ἄντρας αγριεῦει «λείψανο είναι μωρὲ γρουσουζες, σκασμός».

Μερικοὶ ἄντρες και γυναίκες ἐξάλου δεν περιμένουνε εἶδηση ἐτοιμῆ παρὰ κατεβάζει κι ο νους τους, πετοῦνε με πονηριά ἢ στην τύχη κανένα δικό τους νεο: «το λάδι θα πάει 50 δραχμές...» «...ἀπόψε η χήρα ἤβαλε μέσα το Μανῶλη». Ἐπειτα η συνέχεια πλάθεται σα ζύμη με λίγη ἀλήθεια μέσα τη δουλεύουνε κι ἄλλα στόματα, φουσκῶνει, αλλοῦ δεχτὴ αλλοῦ ἀπίστεφτη μα βγαίνει πολλές φορές κι ἀληθινὴ λόγος κι' ἀντίλογος — βγαίνει πολλές φορές σωστό: το λάδι, πάει τόντι 50 δραχμές το χειμῶνα, ο Μανῶλης μπλέκει με τη χήρα για καλὰ.

Ὅποτε ακουστει κι η πιο σπουδαία εἶδηση, δηλαδὴ θάνατος, τότε λαβαίνουνε μέρος ἄντρες και γυναίκες ἐξασκημένοι δικοὶ και ξένοι. Φτάνει κάποτε μήνυμα «ο τάδες, η τάδε συχωρέθηκε..» ἀμέσως τραβά ο κόσμος για το σπίτι του νεκρού, ἄλλοι αγριεμένοι, ἄλλοι με κλάματα φανερά ἢ πνιχτά—μερικοὶ φτάνουνε πάντα πρώτοι σε τέτοια. Στο σπίτι ἄρχισε ο θρήνος

ακούγεται από μακριά το ξεφωνητό της πρώτης τρομάρας, σιγά—σιγά παίρνουν θύμισες και παινέματα είτε σε μακρινές Αμερικές πέθανε ο άνθρωπος τους είτε τον έχουν ξαπλωμένον μέσα καταμεσίς στη σάλα του σπιτιού με το κονισματάκι και τα χέρια σταυρωμένα, είτε άδικα πέθανε είτε δίκαια δεν πήγε κανένας άκλαφτος. Γειτόνοι και συγγενείς φέρνουνε φαγιά κατάλληλα έτοιμα, κρέας δεν μπαίνει στο σπίτι, τα βράδυα συνάζουνται μιλούνε και δε μιλούνε, κάθουνται ώρες με το κεφάλι δίπλα, ώρες πολλές ψιλοκουβεντιάζουνε. Και στη λύπη μεγάλη αξία έχουν τα λόγια.

Ο ΗΛΙΟΣ σήμερα, κίτρινος σα φεγγάρι και πάλι κρύβεται. Ο ουρανός είναι χαμηλωμένος, το πέλαγος στένεψε, λαμποκοπά εδώ εκεί μια λουρίδα θάλασσα, μια σπαθιά του ήλιου και στη στιγμή πάλι σκοτεινιάζει. Φυσά σοροκάδα κρυερή, από ψηλά οι στεριές δείχνουνε περιγραμμένες με άσπρους αφρούς, τα κύματα στο πέλαγος αργά και πλατιά, το κλειστό λιμάνι φουσκώνει και ξεφουσκώνει σα στήθος στενοχωρημένο, οι άνθρωποι πάνε τοίχο—τοίχο, καθώς ξεμπουκάρουνε ο αέρας τους κουτουλά σα φρενιασμένο κριάρι. Τέτοιοι νοτιάδες αποσώνουνε το χειμώνα, βαστούνε το χώμα βρεμένο, το χορτάρι μαλακό, ένα χνούδι πριν τα περιλάβει και τα ξεράνει όλα το καλοκαίρι.

Τα σπίτια είπαμε είναι από πέτρα, δεν ακούστηκε ποτές φωτιά, η μαστοριά και τα υλικά βαστούνε απ' τον παλιό καιρό, το καμάρι της στερεής δουλειάς πριν το ανάποδο καμάρι της φτήνιας.

Και το μέσα του κάθε σπιτιού ακολουθεί επίσης τη γης όπου θεμελιώνεται, ύψος, φάρδος αλφαδιασμένα μα κάτι σκαλιά που θαρείς πως τα μετρήσανε γίγαντες καμάρες μεγάλες και πιο μεγάλες μικρές και πιο μικρές, σκοτεινές, φεγγερές, καταπαχτές

—αναφοράδες— ντουλάπες χωστές, κάτι τράβες γερές σαν καρένες, στέρνες μια και δύο κάθε νοικοκυρόσπιτο. Τα δώματα στρωμένα με πατελιά, τα κοπανίζουνε πριν μπει ο χειμώνας, από ψηλά δείχνουν το χωριό σαν ψηφιδωτό κρεμαστό. Οι αυλές στα πάνω πατώματα κοκκινίζουνε με κόκκινα τούβλα τα λένε κεραμίδια, καμπαναριά πολλά και κάτι πυθάρια και τρυπητοί φουάροι».

Κι όλα τα εξαρτήματα σιδερένια και ξυλένια υπολογισμένα και δουλεμένα έξυπνα, χερούλια και μάνταλα, τσάγρες, μπετουγες, σύρτες είτε ανοίγουνε είτε κλείνουνε απλά και στερεά.

Τα πλούσια σπίτια είχαν πολλά έπιπλα και σκεύη καναπέδες καθρέφτες, κασέλες, πολυθρόνες, χαλκώματα και προίκες, σεντόνια και στρωσίδια, τα καθημερινά και τα καλά τα κουβαλήσαν οι караβοκυρέοι κι οι εμπόροι από τα ταξίδια τους, στα δικά μας χρόνια με τους πολέμους τις πείνες τα παζαρεύανε οι γυρολόοι για ένα τενεκέ λάδι, για μισό τσουβάλι αλεύρι, έπειτα οι ξένοι κι αυτοί αγοράζουνε, διαλέγουνε παζαρεύουνε τη φτώχια κάνουνε πως φεύγουνε ξαναγυρίζουνε, οι κουρσάροι του παλιού καιρού τουλάχιστον πέφτανε, φεύγανε αστραπή.

Και στα φτωχικά σπίτια είναι απαραίτητα το λεκανίδι πινακωτή για ζύμωμα, σκαμνιά, ο σοφράς, η παρασιτιά σα ντουλάπι, μέσα τώρα η γκαζιέρα, δεν υπάρχουνε ξύλα δεν υπάρχουν τζάκια. Είχανε κι έχουνε ακόμη κρεβάτι χτιστό εξυψωμένο, κοιμούνται στο φάρδος ή και σταυρωτά συνεχίζεται ο παλαιός στολισμένος αρχοντικός και ζωγραφισμένος «κράβατος» με τις ακριβές κεντιστές κουρτίνες που τώρα βλέπεις στα Μουσεία.

Τώρα τα σπίτια γεμίσανε λουλούδια νάυλον κεντήματα της μηχανής, φωτογραφίες και κούκλες αραδιασμένες στολισμένες όπως το λένε, με την ίδια λαχτάρα το ψεύτικο πράμα και τ' αληθινό. Η μάνα δεν προλαβαίνει να καμαρώσει το βελουδένιο

μαξιλάρι που αγόρασε με τόση χαρά τη μια Λαμπρή και την άλλη Λαμπρή το γελά η κόρη που είδε άλλο σχέδιο σε περιοδικό, οι πανούργοι έμποροι και βιομήχανοι ξέρουνε καλά πώς να μην πολυκαιρίζει τίποτα. Μόνο η λαχτάρα είπαμε των κοριτσιών αυτή δεν αλλάζει, όλα τα επιθυμεί «καινούργια».

Χειμώνα-καλοκαίρι έχουνε συνηθιο φτωχοί και νοικοκυρέοι αποσπερίζουνε οι γειτόνοι συναμεταξύ τους, φέρνουνε καθένα, κουτσομπολιό και χωρατό και τα συνηθισμένα, κάτι ξεδιάντροπες παροιμίες, όμως ξέρουνε τι θα πεις και με ποιο τρόπο, τι δε θα πεις ποτέ-όπως στα καφενεία- το επόμενο, ανώτερο σπουδαστήριο. Μερικές γυναίκες έχουν λέγειν σπουδαίο τα παραμικρά τα κάνουνε παράσταση... «σκύβω τι να δω.. πάνω στην ώρα νάτηνε κι αυτή...» με την πρώτη που αρχίζουνε τα σκαμνιά τραβιούνται προς, οι γριές ακουμπούνε βολικά τη ράχη στον καναπέ, οι μικρές τραβούνε το φουστάνι στα γόνατα φρόνιμα-φρόνιμα, οι μανάδες φοβερίζουνε τα μικρά..«καταλαγιάστε, θα σας κλείσει ο θεός στα κατώι με τις μαμούνες..» η διπλή απόλαυση αρχίζει. Τα κεράσματα πρόχειρα κανένα συκαλάκι φουρνισμένο, κανένα χλωροκούκι, πασατέμπο, στραγάλια. Συχνά κυριεύει πλήξη, κάποιος χασμουριέται κρυφά, άλλος άγαρμπα μα κι η πλήξη δεχτή, δε χαλά η παρέα. Όσα νέα φτάνουνε απ' τον έξω κόσμο τα φέρνουνε στα γνώριμα μέτρα, σου λένε γιατί το τάνκερ 80.000 τόνους βούλιαξε το μικρό φορτηγό τόνους 800«.. ο καπετάνιος του τανκεριού ηπήε προς νερού του, ο τιμονιέρης ατζαμής, ανηψιός του τον είχε πάρει προς χάριν της μάνας του..» ή σε πληροφορούνε...«η ζάχαρη 6 δρχ. το κιλό στον Παναμά.. όλα σα γνώριμα.

Ο ΗΛΙΟΣ χρύσισε ολοκάθαρος η κορφή του όσο μισή φλούδα πέπوني, τον ακολουθά ένα συννεφάκι μακρουλό αγωνία μας πότε θα βγει ολόκληρος.. νάτος και φαίνεται ολόσωμος.

Ανεβαίνοντας ένα ψήλωμα, με κάθε δρασκελιά γνωρίζεις ολόκληρο το νησί, γραμμένες οι ακρογιαλιές του, οι πλαγιές παίρνεις κανένα μονοπάτι παράμερο, ησυχία τέλεια, το μάτι και τ' αφτί ξεκούραστα φτάνουνε παντού. Το πιο ψηλό νησί κατά το βοριά είναι η Σάμος αριστερά η μακροκοκκάλα Ικαριά, τα νησάκια οι Φούρνοι, κατά την Ανατολή Αγαθονήσι, Αρκοί, Λειψώ, η δίκورφη Μυκάλη, δηλαδή Μικρασία βλέπομε, ξαναβλέπομε, οι ώρες στάμνες γεμάτες μπροστά μας. Καθίσαμε δίπλα σε μια κίσαρη χνουδωτή και δυο λαμπρές, ανθίσανε πρόωρα οι βελουδένιες φούντες τους. Παρακεί δυο πέτρες η μια πάνω στην άλλη-σημάδι ανθρώπου, σύνορο.

Ο ξεμοναχιασμένος άνθρωπος άμα βρεθεί σ' έρημη εξοχή χρειάζεται να ναι ο νους του γυμνασμένος σαν παρατηρητής που προσέχει πολλά σημάδια μαζί.

Απ' την κοντινή τούτη ερημιά τις πρώτες ώρες της ησυχίας ακούγεται κανένας πετεινός κανένας αγωγιάτης που λαλεί μουλάρια, τίποτα φωνές από καλύβι σαν πέτρες πεταμένες με σφεντόνα, οι άνθρωποι σε άλλον κόσμο αρχίζουνε και τελειώνουνε. Δυο σφερδούκλια σαλεύουνε μπροστά στα μάτια μας, σ'αλεύει κι ο ίσκιος τους πάνω στο χώμα γέμισε ουρανός και γης με το αργό τους σάλεμα, -τόσο βλέπομε: αυτό το «εδώ» το «αλλού» ξεγράφτηκε.

Πέρασε κι ένα μελισσάκι άγριο, η βουή του σα μηχανή τάραξε την ησυχία, πάλι άξαφνα κόβεται, χώθηκε σε μια πέτρα τρυπημένη, εξέχει το κολαράκι της, στρίβει και πάλι ξεμυτίζει, πάλι ζουζουνίζει και χάνεται, ίσιωσε πάλι σα νερό η σιωπή. Ένα συνεφάκι τώρα ξέκοψε απ' τ' άλλα, ποιος αέρας δικός του το φύσηξε, ο άνθρωπος χαζεύει, ρωτά μα και δεν περιμένει απάντηση. Κι αν θολώσουνε τα μάτια με την τόση αργή παράσταση αν βρεθεί καμιά πέτρα βολικιά και γύρει το κεφάλι ο ξεμοναχιασμένος και τον πάρει στ' αρπαχτά ο ύπνος, όποτε

ξυπνήσει πάλι θα στενάζει απ' την πολύ γλύκα, δεν ξέρει αν κοιμήθηκε μισή ώρα ή μισή ζωή. Τώρα ο ίσκιος της βολικιάς πέτρας μάκρυνε, η ευωδιά της κίσαρης πιο αψιά. Η αντικρινή βουνοπλαγιά λίγο-λίγο από κάτω προς τα πάνω ισκιώνει, βαστά λίγον απ' τον βασιλεμμένον ήλιο η κορφή- ένα κοπάδι προβατάκια σκορπίσανε και βόσκουνε, σκύβουνε τα κεφάλια, σαλεύουνε τα ποδαράκια και παίζουνε τα κουδούνια τους, κοντά στο μαλλί, στο γάλα, στο τυρί, στο κρέας τους έχουνε και τη χάρη αυτή αυγή και βράδυ ξυπνούνε την ερημιά- Ο βοσκός αμούστακος κάθεται σε αγναντερή πέτρα, παίζει σουράβλι καμωμένο με τα χέρια του, διαλεγμένο στις καλαμιές. Το απόγειο αεράκι πέρνει το διπλό σκοπό σουράβλι και κουδούνια, διπλή περικοκλάδα λουλουδίζει κάθε δειλινό είπαμε και κάθε αυγή. Η έρημη ακρογιαλιά δεν έχει την ασαλεψιά του βουνού κάθε κύμα έρχεται σαν επίτηδες ξεκινημένο να ταρακουνήσει τον περαστικό, θες δε θες το περιμένεις, παρατηράς το πέλαγος όπου πιάνουνται οι αγέρηδες η βουή ασώπαστη-πού γλυκός ύπνος..

Άλλη φορά περπατάς 3, 4 ώρες φτάνεις την προχωρημένη ερημιά, δεν έχει θέση πια εδώ καταστημένη ο άνθρωπος και τα έργα του. Οι ζευγαρισμένες πλαγιές χαμηλώσανε, ξεπεραστήκανε μάντρες και μαντριά και ταιριασμένες πέτρες, οι πατημασιές των κατσικιών σβύσανε δεν ανεβαίνει ως εδώ κοπάδι ούτε βρίσκει πουθενά σπειρί από αλωνισμένο καρπό το μερμήγκι. Ο αέρας βουίζει μέσα και μέσα στ' αυτί, άλλο τίποτα δεν ακούγεται πατάς χαμόκλαδα, μοσκοβολούνε θρούμπι, θυμάρι, κίσαρη, άγρια ρίγανη, η μοσκοβολιά τους ίσια στη μύτη σου αμέσως γνωρίζεται. Κι η πυράδα της πέτρας. Καθίζει λοιπόν κατάκορφα ο περιπατητής η ανάσα του είναι νοστιμισμένη καλά έφτασε ως εδώ δε βιάζεται, τις ώρες τις περπατά σοβαρός, γέρος βοσκός ο ήλιος πάνε σιγά.

ΑΠ' ΤΗΝ κορφή του βασιέται και κλαδίζει προς τα κάτω η χοντρή ραχοκοκαλιά του νησιού ως τη θαλασσινή του ρίζα. Οι ρεματιές ρίχνουνε καθεμιά τον ίσκιο τους, οι κάβοι πιάνονται από ψηλά και πέφτουνε πότε κοφτοί πότε πλαγιαστοί γίνονται αγκαλιές, αμουδιές συνεχίζουνε ως και μέσα στη θάλασσα πρασινοκιτρινίζουν. Το μάτι χωρά το νησί ακέραιο. Πολλά βουναλάκια τέτοια έχουνε τα νησιά, μικρό το ύψος τους μα σου φανερώνουνε θεάματα μεγάλα και όποιος τα πατήσει αν σημαδέψει από έναν μικρό και κανέναν πιο μεγάλο κρίκο όσα βλέπει θα βγει αλυσιδωτά δεμένο το Αιγαίο πέλαγος.

Όσο μεσημεριάζει καίγεται η κορφή σα λαμπάδα χοντροπλασμένη, τα βράχια μυρίζουνε φουρνισμένο ψωμί, θες να ξεχάσεις τη δίψα σου και τη δίψα της γης μα δεν ξεχνιέται, χάθηκε κι ο λίγος ίσκιος που βαστούσαν τα χαμόκλαδα, χωρίζανε χώμα και ήλιο. Κι ο περαστικός άνθρωπος ένα φρύγανο κι αυτός ταμένος για κάψιμο δεν υπάρχει έλεος, αλοιμόνο του αν θυμηθεί βρύσες που τρέχουνε και απόσκια -θα παραλογιάσει: αυτή 'ναι η προχωρημένη ερημιά. Και πάνω στο μεσουράνημά του ο ήλιος θαμπώνει σα χνωτισμένο γιαλί ένα μαβί σκούρο ζωνάρι φαίνεται άξαφνα κατά το βοριά πρώτο ένα φύσημα φτάνει καφτό η ασάλευτη λαύρα σάλεψε ύστερα ένα φύσημα κρυερό, ένα παραφύση στόμα φυσά και τα δυο -πήρε μελτέμι-. Τώρα όσα πατούσε ο ήλιος τ' άρπαξε ο αέρας, απ' τον έναν τώρα ο άλλος παιδεφτής το μουρμουριστό αεράκι γίνηκε μουγκρητό, σκύβει ο άνθρωπος το κεφάλι ας ήτανε η πλάτη του στρογγυλή σαν αστιβιά, ότι εξέχει ρούχο, μαλλί τα τραβούνε αθώρητα, φρενιασμένα δάχτυλα, πότε προς τα μπρος τον ρίχνει ο παιδεφτής, πότε τον ρίχνει πίσω ένας παλαιστής με τις γροθιές πώς να προχωρήσει.. Φτάνει κάποτε ο ανεμοδαρμένος στο ξωκκλήσι του προφήτη Ηλία, βρίσκει το κλειδί στην κρύφτρα, μπαίνει μέσα, σα σκοινί κομμένο με το μαχαίρι κόβεται μέσα το

βουητό. Πήρε ανάσα. Πάνω στις γυαλιστερές άνισες πλάκες μπρος στ' Άγιο Βήμα ένα θυμιατό χωματένιο και στην άκρια το κασελάκι με τον άμμο, μέσα στο θολωτό παραθυράκι κεράκια, το μπουκάλι το λάδι, το κουτί τα σπίρτα, το λιβάνι, φυτιλάκια του βουνού όποιος θέλει περαστικός και ξέρει την τάξη τα βρίσκει έτοιμα και θα ρίξει κάτι θα θυμιάσει.

Το τέμπλο είναι ξύλο μπογιαντισμένο μαβί και καφεδί σαν των καϊκιών. Η Παναγιά, ο Χριστός στη θέση τους πρόσωπα βυζαντινά ζωγραφισμένα, πολύ γνώριμα, μελαχροινά -μοιάζουνε οι άγιοι με τους ζωντανούς άραγε ή μοιάζουνε οι ζωντανοί με τις ζωγραφικές αυτές συγγενέψανε χρώματα και υλικά, χώμα και τέχνη της αγιογραφίας η φημισμένη κι η ταπεινή από παλάτια σ' ερημοκλήσια μια γλώσσα τέχνη βυζαντινή, γλώσσα κοινή και σοφή, σε ολόκληρη Ανατολή μιλημέμενη.

Το κόνισμα όμως του προφήτη Ηλία - κρίμας τον Άγιο είναι καινούργιο αφιέρωμα, η ευλάβεια του δωρητή και του ζωγράφου ίδια μα η τέχνη πια ξέπεσε, πάνω σε 3—4 σανίδια με μια ματιά φαίνεται η λάμψη κι ο ξεπεσμός.

Ο κουρασμένος τώρα βλέπει απ' τη χαμηλή, γυρτή πορτίτσα τη νύχτα όπως σκεπάζει λίγο-λίγο το βουνό, ο αέρας πυκνώνει το σκοτάδι, τρέμουνε τάστρα σαν ανθοί κρεμαστοί, απ' την τρεμούλα των άστρων προνοούνε οι θαλασσινοί τη δύναμη του αγέρα, ο απαγγιασμένος άνθρωπος ζαρώνει χάμω, λαγοκοιμάται και συχνοξυπνά.

Και πια το χάραμα αραιώσε το σκοτάδι, έπεσε η δύναμη του μελτεμιού-το λεοντάρι λούφαξε, μιανής νύχτας η αγριάδα του, κυρίεψε η πρωινή μοσχοβολιά.

Ο ΗΛΙΟΣ έσκασε και πετάχτηκε μονοκόμματος πάνω απ' το μακρινό νησάκι, το κλώτσησε, το τρύπησε η λάμψη του,

βρέθηκε μονομιᾶς στα ψηλῶματα -πῶς δεν ακούστηκε κανένα μπαμ ἔτσι ὅπως ἀστραψε ἄξαφνα.

Στις τόσες μέρες πάλι καλωσύνη, γιαλί, δεν το πιστεύει πως αντέχει τέτοιο μονοκόμματο γιαλί, λαμποκοπά ως πέρα πουθενά σημάδι κανενούς καιρού, φαίνεται κι ο πάτος της θάλασσας-η πασιφάνια να την πούμε-με μια αναπνοή σου λες πως θα κάνεις βουτιά να περιδιαβάσεις τους μαύρους φυκιάδες, τις φεγγερές αμμούδες, τις μαλιαρές ρίζες του κάθε βράχου, τις ξέρες. Τα ψάρια βόσκουνε και γυαλίζουνε πες τα πουλιά δίχως λαλιά στο περιβόλι τούτο. Στις ρηχές λακουβίτσες πηδούνε οι πονηρές γαρίδες σαν ακρίθες, τα καβουράκια ξετρυπώνουνε με το ένα πλευρό, ἕνας τριχωτός νοικοκύρης οὔτε κάβουρας οὔτε σκούληκας μισοβγαλμένος απ' το κοχύλι του το περπατά. μετακουνά κι ο αχινός, σαλεύει τ' αγκάθια του και βαστά ἕνα ψιλὸ πετραδάκι στο σταυρωτὸ του στόμα-νάχεις μάτια να βλέπεις και υπομονή-. Μπροσ-πίσω αργοσαλεύουνε οι θαλασσινές ανεμώνες με απαλή χάρη, παίζουνε τα γραμμωτὰ μαλακὰ τους χωνάκια το κάθε φύκι με το χρώμα του.

Νάχεις κι αὐτὶ ν' ακούς τη μουρμούρα της κοιμισμένης θάλασσας, πότε παραμιλά κι ευφραίνεται, πότε παραμιλά παραπονεμένη, πίσω ἀπὸ ἕναν κούφιο βράχο αναρουφά, πάνω στα χαλίκια ξεμουδιάζει. Ἐνα βαπόρι πέρασε σαν κρεμασμένο απ' τον ουρανὸ, πέρασε ξεχάστηκε, ἄξαφνα το κύμα του ἔρχεται κατρακυλώντας χτυπᾶ την ακρογιαλιά την τράνταξε, θύμισε δύναμη αναπάντεχη, σεισμὸ, και πάλι ὅλα γαληνεύουν. Κάποιο βαρκί με μηχανάκι περνά και τ' ἀπὸνερα πίσω του αστράφτουνε και πέφτουνε σαν κομμένη καινούργια λαμαρίνα. Κι ο κάθε ἦχος κουδουνίζει πάνω στο τζάκι της θάλασσας κι η επίσημη φωνή ενοῦς ψαρά που γιαλεύει με το γυιὸ του «σια-σια καλὰ ἔλα κοντὰ». Το παράγγελμα και το τρίξιμο του σκαρμού,